

Karol K. Adamczewski

"Sąd nad św. Franciszkiem z Asyżu" Giotto : próba prawniczej egzegezy

Łódzkie Studia Teologiczne 26/4, 9-22

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KAROL K. ADAMCZEWSKI OFMCONV
Katedra Prawa Rzymskiego
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

SĄD NAD ŚW. FRANCISZKIEM Z ASYŻU GIOTTA – PRÓBA PRAWNICZEJ EGZEGEZY

Słowa kluczowe: św. Franciszek z Asyżu, sąd, wydziedziczenie, wyrzeczenie się dóbr ziemskich, władza ojcowska, biskup, *pater familias*, *audientia episcopalis*, *manus Dei*

1. Uwagi wprowadzające. 2. Właściwość „sądu”. 3. „Sprawa” Franciszka. 4. „Wyrzeczenie się dóbr ziemskich” a *patria potestas*. 5. Szata. 6. Zakończenie

1. UWAGI WPROWADZAJĄCE

Nie ma w historii człowieka oraz miejsca, które bardziej byłoby utożsamiane z takimi wartościami, jak pokój, dobro i radość, niż św. Franciszek oraz jego rodzinne miasto Asyż. Przybywającym do tego szczególnego miejsca często towarzyszy pragnienie doświadczenia czegoś wyjątkowego nie tylko w sferze estetycznej, ale również egzystencjalno-duchowej. Tęsknota za wartościami, które zostały wyrażone w lapidarnym pozdrowieniu franciszkańskim *Pax et Bonum*, pojawia się u wielu przekraczających bramy miasta, powszechnie zwanego „miastem pokoju”¹.

Sięgając do czasów i wydarzeń z życia zarówno Franciszka z Asyżu, jak i jego rodzinnego miasta, stwierdzamy ze zdumieniem, iż były one naznaczone niepokojami i konfliktami. Najbardziej zaciekły spór toczył się z sąsiadującą Perugią. Franciszek Bernardone, późniejszy święty, nie stronił od wojennego rzemiosła, pragnął bowiem sławy i podziwu, jak wielu młodych w tamtym czasie. Po przegranej bitwie Asyżu z Perugią oraz przebyciu niewoli uznał swe wcześniejsze plany oraz ambicje za marne i próżne. Wówczas dokonał się gwałtowny zwrot w jego życiu. Wprawdzie

¹ Asyż, miasto nierozdzielnie związane ze św. Franciszkiem, stanowi częsty motyw w literaturze polskiej. Zob. A. Bednarek, *Miasto wniebowzięte: Asyż w oczach pisarzy polskich*, Niepokalanów 2000.

nie przestał pragnąć być rycerzem, ale podjął się szczególnej służby, służby u Najwyższego Króla, by zabiegać odtąd tylko o Jego sławę. Wstępując na drogę prawości i pokoju, stał się heroldem Boga. Jego nawrócenie jednak nie przebiegło spokojnie i łagodne, ale nastąpiło w gwałtownych oraz dramatycznych okolicznościach. Dokonało się w atmosferze konfliktu z najbliższym otoczeniem, wcześniej bardzo mu życzliwym. Ostatecznie doprowadziło do dramatycznego sporu z ojcem, zakończonego publiczną rozprawą przed biskupem.

Wspominają o tym wydarzeniu biografowie św. Franciszka. Fakt ten został również utrwalony przez Giotta Bondone na fresku zatytułowanym *Wyrzeczenie się dóbr ziemskich*. Dzieło znajduje się w bazylice św. Franciszka w Asyżu i wpisuje się w cykl przedstawień zatytułowany *Sceny z życia św. Franciszka*. Powstało najprawdopodobniej między 1295 a 1299 r. Znajduje się w dolnej partii ściany północnej nawy głównej kościoła górnego, bazyliki asyjskiej i tworzy jeden z trzech fresków przedstawiających etapy nawrócenia Świętego. Fresk przedstawia św. Franciszka z Asyżu przed biskupem Gwidonem I w otoczeniu duchowieństwa oraz mieszkańców miasta².

² G. Malafarina, *La Basilica di san Francesco ad Assisi*, Modena 2005, 160.

Utrwalone przez Giotta wydarzenie nastąpiło w Asyżu na głównym placu przed pałacem biskupa. Ukazuje moment, w którym św. Franciszek zdjął z siebie szaty i zwrócił je swojemu ojcu. Tym symbolicznym i jednocześnie dramatycznym gestem zerwał więzy łączące go z rodziną oraz porzucił dotychczasowe życie pełne dostatku. Obierając za swego ojca Boga, wstąpił na drogę pokuty i ubóstwa. Sąd nad Franciszkiem zainicjowany został przez jego ojca. Ten bowiem, wnosząc skargę, chciał ostatecznie i w sposób prawnie wiążący zakończyć upokarzający i wstydlivy konflikt z synem. Przywołując Franciszka do posłuszeństwa, zażądał jednocześnie od niego zrzeczenia się prawa do dziedziczenia ojcowskiego majątku³. Nie akceptował bowiem nowego stylu życia obranego przez syna, a zwłaszcza jego troski i nadmiernej hojności na rzecz ubogich. Uważał to za marnotrawstwo rodzinnych dóbr. Ponadto zachowanie syna uchodziło w jego oczach za haniebne, godzące w honor i wizerunek rodu oraz w jego władzę ojcowską. Rodzinny konflikt formalnie zakończył się w lutym 1207 r. przed biskupem Gwidonem I. Franciszek na żądanie ojca, publicznie wyrzekł się nie tylko praw do majątku, ale przestał podlegać ojcowskiej władzy⁴. Dramaturgię sytuacji dobrze oddają słowa samego Franciszka: „Aż do tej pory nazywałem cię ojcem na ziemi, teraz zaś będę mógł bezpiecznie mówić «Ojciec nasz, który jesteś w niebie (Mt 6,9)»”⁵.

2. WŁAŚCIWOŚĆ „SĄDU”

Wyrzeczenie się dóbr ziemskich opisywane jest jako: sąd Franciszka przed biskupem⁶, skarga⁷, niegodziwy wyrok ojca⁸, wydziedziczenie przez ojca⁹, zrzeczenie się prawa do dziedziczenia majątku¹⁰. Można zapytać: dlaczego sprawa dotycząca synowskiego nieposłuszeństwa trafiła przed biskupa, który przecież reprezentował władzę duchową? Z jakiego powodu ojciec, pragnąc zabezpieczyć swój majątek przed rozrzutnym synem i nakłonić go do wyrzeczenia się praw majątkowych, nie rozstrzygnął tej kwestii przed sądem świeckim? Wreszcie: dlaczego sprawa Franciszka, należącego do stanu bogatych mieszczan, po przedstawieniu radnym miasta, oddana została ostatecznie pod osąd biskupa¹¹. Przedstawione przez Giotta wyda-

³ Tomasz z Celano, *Życiorys drugi świętego Franciszka z Asyżu*, rozdz. 6, w: *Źródła Franciszkańskie*, red. R. Prejs, Z. Kijas, Kraków 2005, 568 (dalej: 2 Cel).

⁴ M. Jońca, *Patria potestas*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, Warszawa 2016, 273–275.

⁵ Św. Bonawentura, *Życiorys większy św. Franciszka*, rozdz. 2, 4, w: *Źródła Franciszkańskie*, 846 (dalej: 1 B).

⁶ 1 B, rozdz. 2, 4, 846; R. Prejs, *Za Franciszkiem, dzieje Pierwszego Zakonu Franciszkańskiego 1209–1517*, Kraków 2011, 124.

⁷ *Relacja Trzech Towarzyszy*, rozdz. 6, w: *Źródła Franciszkańskie*, 1470 (dalej: 3T).

⁸ H. z Avranches, *Legenda wierszowana o świętym Franciszku*, księga III, w: *Źródła Franciszkańskie*, 1235 (dalej: LVers).

⁹ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 2, Warszawa 1989, 184.

¹⁰ Św. Bonawentura, *Życiorys mniejszy św. Franciszka*, rozdz. 1, w. 7, w: *Źródła Franciszkańskie*, 1017 (dalej, 2 B).

¹¹ L. Iriarte, *Storia del Francescanesimo*, Napoli 1982, 60.

zenie ogniskuje problem właściwości sądowej oraz wzajemnego przenikania się i ustalenia granic władzy świeckiej i duchowej w średniowieczu¹².

W wiekach średnich dużą rolę odgrywało prawo kanoniczne, stanowiące podstawę działalności sądów kościelnych. Trzeba jednak zwrócić uwagę, iż nie ograniczało się ono do normowania tylko kościelnych spraw¹³. W ramach instytucji *audientia episcopalis*, sięgającej korzeniami starożytności, biskup miał możliwość sprawowania władzy sądowniczej w państwie w odniesieniu do spraw świeckich¹⁴. Sprawy „cywilne” rozstrzygane przez sądy kościelne najczęściej dotyczyły takich kwestii jak: prawo własności, kontrakty, spadek, dziedziczenie¹⁵.

W chrześcijańskiej Europie biskup był nie tylko duchownym, lecz także panem świeckim, który panował na swych ziemiach oraz zarządzał nimi, układając się z książętami, a w przypadku wojny wystawiał nawet własne oddziały. Biskup, mając władzę sądowniczą, mógł na przykład poświadczyć czyjś tytuł prawny, potwierdzić roszczenie lub uwierzytelnić dotację. W ramach swych kompetencji regulował stosunki między duchowieństwem zakonnym i parafialnym, dotyczące kościołów, dziejeńcin lub wiernych¹⁶.

Biskup stał na czele diecezji, która była jednostką administracyjną Kościoła łacińskiego w Europie. Prawo kanoniczne nadawało mu status ordynariusza, czyli tego, który sprawował nad powierzonymi wiernymi całą duchową jurysdykcję¹⁷. Oznaczało to w praktyce, iż w jego ręku spoczywały główne prerogatywy władzy duchowej, które wykonywał na obszarze podległej mu diecezji. Niemniej działalność biskupów często porównywano do zadań wykonywanych przez świecką administrację, a oni sami często byli postrzegani przez podległą ludność jako zwyczajni sędziowie. Powszechne było, iż trybunały diecezjalne rozpatrywały znaczną liczbę spraw o charakterze cywilnym.

W badanym okresie w północnej oraz środkowej Italii (zwłaszcza w miastach) wspólnoty kanonickie odgrywały istotną rolę wszędzie tam, gdzie Kościół łączyły silne więzy z władzami komunalnymi¹⁸. W XII w. miasta włoskie na skutek osłabienia rozwoju życia gospodarczego znalazły się pod zwierzchnictwem Kościoła, z reguły reprezentowanego przez miejscowego biskupa¹⁹. Władze świeckie szły na ustępstwa, przekazując pewne kategorie spraw pod jurysdykcję sądów kościelnych. Powszech-

¹² M.D. Knowles, D. Obolensky, *Historia Kościoła*, t. 2, Warszawa 1988, 181–182.

¹³ M. Sczaniecki, *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1994, 106.

¹⁴ S. Józwiak, *Episcopalis audientia*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego*, red. A. Dębiński, M. Jońca, Warszawa 2016, 136–137.

¹⁵ *Audientia episcopalis* była przykładem instytucji włączającej Kościół w porządek prawny państwa. Powołana w 318 r. na mocy konstytucji cesarza Konstantyna, przyznawała status prawny sądom biskupim do spraw świeckich (por. S. Józwiak, *Państwo i Kościół w pismach św. Augustyna*, Lublin 2004, 157–158).

¹⁶ A. Vaucher, *Ekspansja Kościoła rzymskiego 1054–1274*, w: *Historia chrześcijaństwa*, t. 5, red. J.M. Mayer, Warszawa 2001, 210–212.

¹⁷ M.D. Knowles, D. Obolensky, dz.cyt., 176–178.

¹⁸ C. Morris, *Monarchia papieska, Dzieje Kościoła zachodniego w latach 1050–1250*, Kęty 2015, 880–886.

¹⁹ S. Kwiatkowski, *Średniowieczne dzieje Europy*, Warszawa 2006, 164.

ne było, że sprawy, których przedmiot stanowiły powództwa matrymonialne i testamentowe, pozostawały w sferze jurysdykcji sądów kościelnych, mimo że dotyczyły one zwłaszcza problemów związanych z zarządem i przekazywaniem majątków²⁰. Wreszcie trzeba mieć świadomość, iż XIII w. zapisał się w historii jako czas największego znaczenia monarchii papieskiej, zwłaszcza za pontyfikatu papieża Innocentego III²¹. Podkreśla się, że wówczas nastąpiło także zakwestionowanie tradycyjnej dualistycznej teorii podziału władzy na świecką, reprezentowaną przez państwo, i duchową, której usposobieniem był Kościół²².

Sądownictwo biskupów nie miało jednak charakteru monopolistycznego. W miastach średniowiecznej zachodniej Europy system rządów sprawowany był najczęściej przez komunę. Reprezentował ją obierany przedstawiciel, różnie nazywany w poszczególnych krajach. W Italii najczęściej był to konsul, podesta lub doża. Zarząd miastem wykonywał on wspólnie z radą miejską, a sądy sprawował wspólnie z ławnikami. Siedzibę władz miejskich stanowił ratusz, którym najczęściej był okazały budynek wznoszony na rynku²³. Na XII i XIII w. przypada w północnej i środkowej Italii emancypacja miast. Większość z nich miała jeszcze antyczne korzenie oraz szczyła się starożytnymi tradycjami, własnym biskupstwem oraz świętym patronem. Były to czynniki, które budowały ich tożsamość oraz poczucie niezależności. Stanowiły ponadto bodziec dla procesu przekształcania się w niezależne państewka, kwitujące ekonomicznie i silnie militarnie. Od XII w. Asyż należał do Księstwa Spoleto i uczestniczył w wielu wojnach z sąsiednimi miastami, a zwłaszcza z Perugią. Pod koniec XII w. Asyż uzyskał niezależność i w 1184 r. ustanowiono w nim samorząd miejski²⁴.

3. „SPRAWA” FRANCISZKA

Wiadomości o faktach z życia św. Franciszka z Asyżu, a zwłaszcza o interesującym nas motywie rodzinnego sporu, czerpiemy nie tylko z fresku Giotta. Ważnym źródłem, obok przekazywanej tradycji, są najstarsze biografie św. Franciszka. Niektóre z nich zostały spisane zaraz po jego śmierci, kiedy pamięć o jego życiu oraz nauczaniu była wciąż żywa. Do najważniejszych należy zaliczyć *Życiorys większy św. Franciszka* oraz *Życiorys mniejszy św. Franciszka* autorstwa św. Bonawentury, a także *Życiorys pierwszy* oraz *Życiorys drugi* Tomasza z Celano. Poza nimi również na uwagę zasługują biografie, które wprawdzie nie mają charakteru ściśle urzędowego, ale również wzmiankują o sporze Franciszka ojcem. Są to: *Legenda wierszowana o świętym Franciszku* Henryka Avranches, *Oficjum rymowane o św. Franciszku* Juliana ze Spiry, *Anonim z Perugii* oraz *Relacja Trzech Towarzyszy*.

²⁰ C. Morris, dz.cyt., 919.

²¹ M.D. Knowles, D. Obolensky, dz.cyt., 174–176.

²² C. Morris, dz.cyt., 936.

²³ R. Prejs, dz.cyt., 98–101.

²⁴ *Wielka historia świata*, t. 4: *Kształtowanie średniowiecza*, red. M. Salamon, Warszawa 2005, 353–355.

Utrwalone przez Giotta na fresku *Wyrzeczenie się dóbr ziemskich* przedstawia krańcowe konsekwencje zachowania Franciszka, który po nawróceniu przeznaczał pieniądze z ojcowskiego majątku na wspieranie ubogich i budowę okolicznych kościołów. Spotkało się to z żywą reakcją jego ojca, który zarzucił synowi marnotrawstwo. Jak podają przekazy biograficzne: „Ojciec przybiegł następnie do ratusza i żaląc się wobec radnych na syna, domagał się aby pieniądze, które Franciszek zabrał z domu, zwrócił mu przez posłańca”²⁵. Wezwany przed oblicze radnych Franciszek podniósł, iż jest człowiekiem wolnym i nie podlega radzie miasta, ponieważ stał się wyłącznie sługą Najwyższego Boga. W odpowiedzi przedstawiciele władzy świeckiej wskazali biskupa Asyżu jako właściwego do rozstrzygnięcia sporu. Odpowiedź Franciszka została uznana przez nich za wystarczającą, by uchylić się od rozstrzygnięcia jego sprawy: „od kiedy przystąpił do służby bożej, nie podlega już naszej władzy”²⁶. Według ówczesnego prawa, człowiek oddany służbie przy kościołach lub pokutnik wolny był od jurysdykcji sądów świeckich, a podlegał biskupowi²⁷.

W tej sytuacji Piotr Bernardone, ojciec Franciszka: „przekonawszy się, że u radnych nic nie wskóra, przedłożył tę samą skargę biskupowi miasta”²⁸. Ten z kolei wezwał Franciszka, by stawiał się przed nim i publicznie wytłumaczył się z postawionych zarzutów. Franciszek posłuchał wezwania biskupa i stawiał się przed nim, ponieważ uznawał go za tego, który jest „ojcem i panem dusz”.

Wyrzeczenie się dóbr ziemskich zawiera w sobie elementy dramatyczne. Ukazuje bowiem moment, w którym Franciszek oddał pieniądze zabrane swemu ojcu oraz również zdjął z siebie szaty, będące symbolem jego tożsamości stanowej oraz przynależności rodzinnej. Co więcej, czyniąc zadość żądaniom ojca, wyrzekł się jego majątku i zerwał z nim więź. Mocno w kontekście opisywanego wydarzenia brzmią słowa samego Franciszka: „Aż dotąd nazywałem Piotra Bernardone moim ojcem. Ponieważ jednak zdecydowałem się służyć Bogu, oddaję mu pieniądze, z powodu których był rozgniewany, a także wszystkie szaty, które otrzymałem od niego. Chce odąd mówić: «Ojcze nasz, któryś jest w niebie», a nie Ojcie, Piotrze Bernardone”²⁹.

W podobnym tonie brzmią przekazy innych biografów. Wspominają oni, iż Franciszek w obecności biskupa asyjskiego chętnie zwrócił ojcu zabrane pieniądze i szaty, w które był ubrany, pozostając nagi pod płaszczem wspomnianego biskupa, który go nagiego otoczył ramieniem³⁰. „Ojciec srogi, synowi dążącemu do rzeczy najwyższych, odmawia najniższych, bo odmawia zwania siebie ojcem, temu, co pragnie Boga mieć za ojca, i ponieważ się duszą zwiążują z Chrystusem, i się stara Chrystusa zostać współdziedzicem, a więc uważa ojciec, że on już nie może po nim nastąpić jako dziedzic dóbr ojcowskich, więc przymusza do wejścia do domu biskupa pełnego najzacniejszych tam obywateli, żeby się w ich obliczu wyrzekł posiadłości, pół

²⁵ 3T, rozdz. 6, 1470.

²⁶ Tamże.

²⁷ 1 B, rozdz. 4, 846.

²⁸ 2 B, rozdz. 1, w. 7, 1017; 3T, rozdz. 6, 1470.

²⁹ 3T, rozdz. 6, 1470.

³⁰ *Anonim z Perugii*, rozdz. 1, w: *Źródła Franciszkańskie*, 1410.

i ojcowskich domów i wszelkiego prawa”. W odpowiedzi Franciszek, wyrzekając się dóbr i szat, nie chciał zatrzymać dla siebie nic z rzeczy doczesnych³¹. Święty Bonaventura w *Życiorysie mniejszym Franciszka z Asyżu* odnotował, iż Piotr Bernardone: „zaczął nalegać wówczas, by poszedł z nim do biskupa miasta i na jego ręce zrzekł się zupełnie prawa dziedziczenia ojcowskiego majątku”³². W odpowiedzi Franciszek, oddając pieniądze wcześniej zabrane ojcu, również dobrowolnie przystał na żądanie ojca. Pozbawienie się szat i zwrócenie ich prawowitemu właścicielowi, czyli rodzonemu ojcu, oraz gest wyciągniętych dłoni ku niebu ma swe głębokie znaczenie duchowe. Oznaczało to oddanie się pod opiekę Bożej Sprawiedliwości. Dobrze oddają to słowa: „aż do tej pory nazywałem cię ojcem na ziemi, teraz zaś będę mógł bezpiecznie mówić”³³ «Ojcie nasz, który jesteś w niebie (Mt 6, 9)». Oddał wszystko ojcu, i pozostając nagim, nazwał siebie wygnańcem za ziemi³⁴.

4. WYRZECZENIE SIĘ DÓBR ZIEMSKICH A PATRIA POTESTAS

W pierwszym zetknięciu z przedstawianym freskiem *Wyrzeczenie się dóbr ziemskich* uwagę zwracają wyodrębnione wyraźnie dwie części, jakby nawiązujące do dwóch stron występujących w spornej sprawie. W bezpośredniej konfrontacji przedstawiają, nie bez emocji, swe racje i żądania, jak gdyby oczekiwały ostatecznego rozstrzygnięcia od biskupa. Z lewej strony widoczna jest postać wzburzonego Piotra Bernardone, który, trzymając ubrania swego syna, jednocześnie jest uchwycony jest za drugą dłoń przez nieznanego człowieka. Wydaje się, że to jedyny sposób powstrzymania urażonego w swej dumie i niepohamowanym gniewie ojca przed siłowym wyrażeniem swych pretensji wobec nieposłusznego syna. Za jego plecami usytuowano grupę obywateli asyjskich przyglądających się całej sytuacji i jednocześnie pełniących rolę świadków³⁵. Po prawej widać grupę duchownych w tradycyjnych nakryciach głowy, spośród których na pierwszym planie wybija się postać Franciszka. Obnażony z szat wznosi swą modlitwę do nieba, wyraźnie manifestując, iż przez fakt wyrzeczenia się więzów rodzinnych oraz ziemskich dóbr, staje się prawdziwie wolnym człowiekiem i jednocześnie współdziedzicem dóbr duchowych³⁶.

Zainteresowanie może budzić tajemnicza ręka, umieszczona na fresku w górnym lewym rogu. Wyłania się z nieba w geście błogosławieństwa skierowanego w stronę młodzieńca. Można ją odczytać jako nadprzyrodzoną interwencję w sprawy ludzkie i toczący się spór oraz usankcjonowanie przez samego Boga wyboru dokonanego przez Franciszka. Już w malarstwie wczesnochrześcijańskim spotykany był często motyw wyłaniającej się z chmur dłoni, symbolizującej Ojca niebieskiego. Można przypuszczać, iż także w scenie ze św. Franciszkiem pojawiająca się

³¹ *Legenda wierszowana o świętym Franciszku*, Księga 3, w: *Źródła Franciszkańskie*, 1240.

³² 2 B, rozdz. 1, w. 7, 1017.

³³ 1 B, rozdz. 4, 846.

³⁴ J. z Spiry, *Oficjum rymowane o św. Franciszku*, rozdz. 6, w: *Źródła Franciszkańskie*, 1157.

³⁵ G. Malafarina, dz.cyt., 258.

³⁶ LVers, 1240–42.

manus Dei wyraża Jego błogosławieństwo oraz wstawiennictwo. W sporze o sprawy majątkowe, ale też o posłuszeństwo synowskie oraz należy szacunek wobec władzy ojcowskiej, *dextera Dei* może stanowić wyraźny znak nadprzyrodzonej interwencji i wskazania strony, po której leży racja. Często spotykanym w sztuce motywem jest ręka Boga, która unosi się nad świętymi otoczonymi aureolą. Jeszcze bardziej znana jest ta, która widnieje nad głową przemienionego Chrystusa, przywołując na myśl słowa³⁷: „Ten jest mój Syn umiłowany, w którym mam upodobanie” (Mt 3, 17). Podobnie zatem w scenie z Franciszkiem symbolizuje ona jego szczególne powołanie do służby bożej, które wiąże się z wygaśnięciem *patria potestas* ziemskiego ojca.

Idąc jeszcze dalej w interpretacji przedstawianej sceny, nasuwa się w jakiejś mierze pewna analogia do starożytnej instytucji *manumissio in ecclesia*³⁸. Łaciński termin *manus* oznaczał m.in. władzę zwierzchnika rodzinnego w stosunku do podległych mu osób³⁹. Pojawienie się *manus Dei* w scenie z Franciszkiem może być odczytane jako symbol „wyzwolenia” młodzieńca przez Ojca Niebieskiego spod *patria potestas* i obdarowanie wolnością. Dokonuje się to wobec biskupa i zgromadzonych wiernych, podobnie jak odbywało się wyzwolenie niewolnika w starożytnym Rzymie w ramach *manumissio in ecclesia*. Jego istotę stanowiło oświadczenie właściciela złożone w świątyni wobec biskupa i gminy chrześcijańskiej⁴⁰.

Wyzwolenie Franciszka spod władzy ojcowskiej nosiło w sobie znamiona czynności prawnej z konkretnymi widzialnymi skutkami. Chodziło przede wszystkim o ustanie władzy ojcowskiej, a w konsekwencji wygaśnięcie prawa do dziedziczenia majątku rodzinnego przez syna. Niemniej temu zdarzeniu można nadać również głębsze znaczenie, niedostrzegalne na pierwszy rzut oka, bo odnoszące się do rzeczywistości duchowej. Wyzwolenie Franciszka nosiło bowiem także znamiona moralne, prowadzące do osiągnięcia stanu wolności od grzechu i zła. Już w świadomości starożytnych *manus* była symbolem autorytetu *pater familias* i cesarza. Stąd nierozzerwalnie kojarzyła się z majestatem, ochroną, władzą i siłą⁴¹. *Manus Dei* symbolizowała autorytet Stwórcy i relację do władzy ludzkiej oraz ojcowskiej. Granica *patria potestas* dobrze została ukazana w motywie siłowo przytrzymywanej dłoni Piotra Bernardone przez nieznanego człowieka. Może to jasny znak wskazujący, iż w sprawach wyższego rzędu, odnoszących się do rzeczywistości nadprzyrodzonej, *manus Dei* może powstrzymać działanie władzy ludzkiej, a w tym wypadku ojcowskiej. W bezpośredniej konfrontacji władzy boskiej i ludzkiej ta ostatnia jest bezsilna. Boska interwencja w ludzki spór, symbolizowana przez *manus Dei*, automatycznie wyznacza granicę możliwości władzy ludzkiej i ojcowskiej, co dobrze oddaje motyw powstrzymanej siłą ręki wzburzonego, a jednocześnie bezradnego Piotra Bernardone.

³⁷ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, Warszawa 2001, 354.

³⁸ I. Leraczyk, *Manumissio*, w: *Leksykon tradycji...*, dz.cyt., 231–233.

³⁹ D. Zybala, *Manus*, w: *Leksykon tradycji...*, dz.cyt., 233–234.

⁴⁰ A. Dębiński, *Rzymskie prawo prywatne, Kompendium*, Warszawa 2011, 135.

⁴¹ J.E. Cirlot, *Słownik symboli*, Kraków 2006, 346.

Osobliwie, w omawianej sytuacji wygaśnięcie władzy ojcowskiej nie dokonało się z inicjatywy *pater familias*. Przeciwnie, nastąpiło z woli syna, który przecież jej podlegał. Jest to o tyle znamienne, iż w ramach *patria potestas* postanowienie o wygaśnięciu władzy ojcowskiej leżało w gestii *pater familias*. To on stał na czele rodziny i już od czasów starożytnych miał niemal nieograniczoną władzę w stosunku do podległych mu osób⁴². Jednym z wielu przejawów tej szczególnej władzy, było prawo zwierzchnika familijnego do włączenia lub wyłączenia spod jego władzy podległych mu osób⁴³. Jak zatem tłumaczyć fakt, że decyzja uwolnienia się spod władzy ojcowskiej Piotra Bernardone została podjęta przez jego syna Franciszka i co więcej została ona usankcjonowana mimo sprzeciwu ojca. Wyjaśnienia tej nieco zagadkowej sytuacji należałoby się doszukiwać w szczególnych okolicznościach, których zaistnienie powodowało wygaśnięcie lub radykalne złagodzenie rygorów *patria potestas* niezależnie od woli ojca. Można tu przywołać chociażby sytuacje, w których podlegli władzy ojcowskiej oddawali się na służbę Kościołowi lub państwu⁴⁴. Wstąpienie na drogę pokuty przez Franciszka z Asyżu, wprawdzie nie było równoznaczne z objęciem konkretnej funkcji kościelnej, ale stanowiło czytelny znak oddania się Kościołowi. Można przyjąć zatem, że zachodziła tu pewna analogia. Pragnienie służby Bogu i ludziom odczytano jako wystarczający powód wygaśnięcia władzy ojcowskiej, mimo braku zgody ojca.

Nie bez znaczenia jest również miejsce, w którym rozgrywa się akcja. Sąd biskupi, przed którym Franciszek zrzekł się swej części spadku, gromadzi się bowiem na placu przed kościołem *Santa Maria Maggiore* w Asyżu⁴⁵. W średniowieczu istniał bowiem zwyczaj wykonywania zarówno świeckich, jak również kościelnych czynności prawnych przed kościołami, a zwłaszcza pod ich portalami. Zatem wskazane miejsce, w kontekście sceny ze św. Franciszkiem, nie jest przypadkowe i może wiązać się z powszechną wówczas średniowieczną praktyką rozstrzygania spornych spraw, wydawania wyroków lub próbą polubownego zakończenia konfliktu przed wejściem do świątyni.

W szerokiej paletce kolorów, obok błękitu, dominuje kolor czerwony, uważany od czasów antycznych za symbol statusu oraz władzy dostojników, a w średniowieczu powszechnie postrzegany jako barwa wymiaru sprawiedliwości. Na prezentowanym fresku Giotto przedstawił we wspomnianej barwie nie tylko osoby, ale również przedmioty. Są to na przykład: ubrania, ściany, dachy, wieże, a nawet całe budynki. Trudno nie oprzeć się wrażeniu, iż artysta także przez te elementy pragnął mocno uwypuklić aspekt sądowy przedstawianej sceny⁴⁶.

⁴² I. Leraczyk, *Pater familias*, w: *Leksykon tradycji...*, dz.cyt., 271–273.

⁴³ J. Kuryłowicz, *Adoptio*, *Leksykon tradycji...*, dz.cyt., 17; I. Stodulska, *Emancipatio*, w: *Leksykon tradycji...*, dz.cyt., 132–133.

⁴⁴ A. Dębiński, dz.cyt., 183–184.

⁴⁵ J. Seibert, *Leksykon sztuki chrześcijańskiej. Tematy, postacie, symbole*, Kielce 2007, 106.

⁴⁶ R. Toman, *Sztuka romańska*, tłum. z niem. R. Wolski, Köln 1996, 325.

5. SZATA

Wyraźny podział uczestniczących w scenie osób na dwie grupy, podkreśla nieprzejednane stanowiska obu stron w rozstrzyganym sporze. Natomiast gest biskupa, który płaszczem okrył ciało Franciszka, symbolizuje położenie kresu waśni. Zachowanie przedstawiciela władzy duchownej, przy jednoczesnym pojawieniu się *manus Dei*, może być odczytane jako autoryzacja przejścia Franciszka spod władzy ojcowskiej pod władzę Kościoła. Gest biskupa sankcjonuje utratę więzi synostwa czyżto ludzkiego i nabycie synostwa od samego Boga⁴⁷.

Płaszcz trzymany w rękach Piotra Bernardone stanowi znak odebrania Franciszkowi godności i pozbawienia przynależności do rodziny⁴⁸. W sferze symboliki ubioru płaszcz oznaczał wysokie dostojństwo, a także zasłonę, która oddzielała osobę od świata. Nie bez znaczenia pozostawał rodzaj tkaniny, kolor i jej ozdoby⁴⁹. Błękitny płaszcz biskupa oraz tego samego koloru materiał okrywający nagiego Franciszka nie tylko dobrze korespondują z błękitnym tłem oraz firmamentem, ale, co istotne, odnoszą się w swej symbolicznej wymowie do rzeczywistości nieba oraz królewskiej władzy pochodzącej od Boga. W odniesieniu do św. Franciszka to także trafne wyrażenie jego nieskazitelności oraz niezawisłości⁵⁰.

Szaty nie tylko w czasach średniowiecza świadczyły o tożsamości człowieka oraz jego statusie i pozycji. Informowały o jego przynależności do danego stanu i rodziny, a tym samym były sygnałem uzyskanych przywilejów oraz prawnej ochrony. Już w okresie późnego antyku noszenie szat nie odpowiadających zajmowanej pozycji było karalne. Od posiadania szat bądź ich braku uzależniano konkretne skutki prawne. Niezwykle wymownie jawi się w tym kontekście chociażby fragment *Dekretu* autorstwa Burkharda z Wormacji: „Postanawiamy, aby kapłani nie udawali się w drogę nie mając na sobie chusty lub stuły. I jeśli w podróży zostają złupieni, poranieni lub zabici, nieodziani w stułę, zabójcy niech będą uwolnieni po wypłaceniu zwykłego odszkodowania, a jeśli byłiby ci kapłani odziani w stułę, zabójcy winni wypłacić potrójne odszkodowanie”⁵¹.

W przypadku Franciszka, jego obnażenie wyznacza koniec ochrony gwarantowanej przez rodzinę. Gest zwrócenia szat ojcu wiąże się z rezygnacją z dotychczas gwarantowanej pozycji oraz ochrony. Zważywszy na hieratyczny cha-

⁴⁷ I B, rozdz. 2, 3–4, 846.

⁴⁸ Głębia symboliki szaty mocno wybrzmiewa w przypowieści o synu marnotrawnym. Święty Łukasz pisze: *Wtedy ojciec powiedział do swoich sług: Szybko przynieście pierwszą szatę i ubierzcie go* (Łk, 11–32). Nałożenie szaty na powracającego syna, jest wyraźnym znakiem miłości oraz przebaczenia ze strony ojca. To także przywrócenie godności synowi, który przez swe odejście i grzeszne życie utracił ją. Przyobleczenie marnotrawnego syna w nową szatę czyniło go na nowo pełnoprawnym członkiem rodziny oraz przywróciło utraconą przez grzech tożsamość oraz więź z ojcem.

⁴⁹ J.E. Cirlot, dz.cyt., 319.

⁵⁰ D. Forstner, dz.cyt., 116.

⁵¹ Burchardi Wormaciensis *Decretorum libri XX*, Cap. 10: *De presbyteris Qui sine orario occiduntur* (Ex concilio Tribur., cui interfuit rex Arnolphus, cap. 26): *Ut presbyteri non vadant, nisi stola vel orario induti. Et si in itinere spoliantur, vel vulnerantur, aut occiduntur, non stola vestiti, simplici emendatione sua solvantur. Si autem cum stola, triplici.*

rakter rodziny w średniowieczu, zachowanie Franciszka mogło zostać odczytane przez ojca jako wielka zniewaga. W wymiarze symbolicznym w tradycji biblijnej odrzucenie szaty, zwłaszcza proponowanej przez gospodarza na przykład gościowi weselnemu, stanowiło ciężką obrazę i prowadziło do wykluczenia z udziału w uroczystości⁵².

W innym wymiarze płaszcz stanowi również oznakę sprawiedliwości. Z tej perspektywy w okryciu Franciszka płaszczem można dostrzec wyraz realizacji Bożej sprawiedliwości dokonanej rękami jej ziemskiego przedstawiciela⁵³.

Malowidło *Wyrzeczenie się dóbr ziemskich* obrazuje moment kulminacyjny w życiu św. Franciszka z Asyżu. Młodzieniec, zdejmując szaty oraz odrzucając dostatnie życie, zapewnione przez bogatego ojca, przyjmuje Boga za nowego Ojca i wstępuje na drogę pokuty. Święty jest jedyną nagą osobą wśród zebranych i spogląda w górę, wznosząc ręce. Gest oddającego się Bogu jest przyjmowany przez Najwyższego poprzez widoczną w chmurach wyciągniętą rękę⁵⁴.

Uwagę zwraca również postać biskupa Gwidona I. Zaskoczony i zakłopotany gestem młodzieńca, okrył jego obnażone ciało biskupią kapą. Wprawdzie nagość może zawierać sens ambiwalentny i wywoływać dwuznaczne emocje, to jednak obnażony Franciszek wyobraża stan niewinności oraz nieskazitelnosci, określane mianem *nuditas virtualis*. Fizyczne i zewnętrzne obnażenie z pewnością wiązało się ze wstydem, a nawet hańbą, mocno podkreślając aspekt niewinności i czystości upodabniającej do kenozy Chrystusa. Stanowiły także znak pokory oraz niewinności wobec stawianych zarzutów⁵⁵.

Wspomniano już, że szata była oznaką tożsamości oraz mocy. Jej brak i nagość symbolizują nędzę oraz bezsilność. Niewykluczone, iż odważny gest Franciszka zmienił dotychczasowy sposób myślenia i zachowania. Pokazał bowiem, iż nawet fakt totalnego obnażenia i upokorzenia w oczach ludzkich nie musi prowadzić do pozbawienia godności. Nagość św. Franciszka to nie tylko znak pokuty, ale też wolności oraz niezależności od ludzkich opinii oraz utartych zwyczajów.

6. ZAKOŃCZENIE

Fresk Giotta *Wyrzeczenie się dóbr ziemskich* przez św. Franciszka z pozoru nie ma ściśle prawnych konotacji. Niemniej po wnikliwszej jego analizie, jak również sięgnięciu do przekazów biograficznych, można wskazać pewne aspekty, noszące takie zabarwienie. Konwencja sceny nawiązuje do sporów sądowych. Przedstawione postacie, a zwłaszcza ojciec, syn i biskup, kierują myśl w kierunku ważnych instytucji prawnych jak *patria potestas* i *audientia episcopalis*. Istotny jest także przedmiot sporu. W analizowanej scenie dotyczy on dziedziczenia praw majątkowych oraz żądania posłuszeństwa wobec władzy ojcowskiej. Pewnym problemem jest również relacja wła-

⁵² Mt 22, 11–13.

⁵³ F. Rienecker, G. Maier, *Leksykon biblijny*, Warszawa 2001, 520.

⁵⁴ G. Malafarina, dz.cyt., 160.

⁵⁵ J.E. Cirlot, dz.cyt., 265.

dzy świeckiej i duchowej. Podnieść można także kwestię sprawiedliwości boskiej i ludzkiej. W średniowieczu ogromną rolę dydaktyczną odgrywała *Biblia pauperum*⁵⁶, również freski Giotta, przedstawiające fakty z życia św. Franciszka z Asyżu, spełniały analogiczną funkcję.

Omawiana scena niewątpliwie wzbudza doznania estetyczne, duchowe, rodzi refleksje prawne i wskazuje na ważny aspekt egzystencjalny. Mianowicie, mimo upływu czasu, pewne problemy i kłopoty dotyczące ludzi, nie zmieniają się. Co więcej, może jeszcze bardziej stają się aktualne dziś. W obecnych czasach także nie brakuje przecież konfliktów, które istnieją nie tylko w wymiarze globalnym, ale także na szczeblu wspólnot lokalnych i rodzinnych. Co więcej, dotyczą podobnych spraw jak za czasów św. Franciszka. Odnoszą się do praw i obowiązków rodzinnych, kwestii majątkowych czy dóbr osobistych. Bardzo często znajdują swój finał także przed organami wymiaru sprawiedliwości.

Święty Franciszek uchodzi nie tylko za wielkiego reformatora Kościoła, ale również założyciela jednego z największych zakonów w historii. To swoisty paradoks, iż w swym przesłaniu do współbraci w zakonie, mocno akcentował zarówno aspekt posłuszeństwa przełożonym, jak i budowania wspólnoty opartej na braterstwie. Jego duchowym testamentem, kierowanym zwłaszcza do współbraci, było głoszenie światu pokoju i dobra oraz dawanie świadectwa życia szczególnie przez pokorę i posłuszeństwo. Tymczasem jego wielkie duchowe dziedzictwo narodziło się w atmosferze konfliktu z najbliższym otoczeniem, jakim był zwłaszcza dramatyczny spór z ojcem, zakończony wydziedziczeniem oraz opuszczeniem rodziny.

BIBLIOGRAFIA

- Banaszak M., *Historia Kościoła katolickiego*, t. 2, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1989.
- Bednarek A., *Miasto wniebowzięte: Asyż w oczach pisarzy polskich*, Niepokalanów: Wydawnictwo Ojców Franciszkanów 2000.
- Cirlot J. E., *Słownik symboli*, tłum. z ang. I. Kania, Kraków: Znak 2006.
- Dębiński A., *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, Warszawa: LexisNexis 2011.
- Forstner D., *Świat symboliki chrześcijańskiej*. Leksykon, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 2001.
- Iriarte L., *Storia del Francescanesimo*, Napoli: Edizioni Dehoniane 1982.
- Jońca M., *Patria potestas*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck 2016, 273–275.
- Jóźwiak S., *Episcopalis audientia*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck 2016, 136–137.
- Jóźwiak S., *Państwo i Kościół w pismach św. Augustyna*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2004.
- Knowles M., Obolensky D., *Historia Kościoła*, t. 2, tłum. z ang. R. Turzyński, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1988.
- Kuryłowicz J., *Adoptio*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck 2016, 17.

⁵⁶ *Biblia pauperum* to średniowieczny zbiór malarstwa książkowego oraz drzeworytów, zawierający typologiczne zestawienie scen z Nowego i Starego Testamentu. Była ona skierowana do szerokiego grona adresatów. Stanowiła rodzaj egzegezy oraz spełniała funkcję umoralniającą. Później ten sposób nauczania został przejęty także przez sztukę sakralną. H. Langkammer, *Słownik biblijny*, Katowice 1989, 34.

- Kwiatkowski S., *Średniowieczne dzieje Europy*, Warszawa: Wydawnictwo Trio 2006.
- Langkammer H., *Słownik biblijny*, Katowice: Księgarnia św. Jacka 1989.
- Leraczyk I., *Manumissio*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck 2016, 231–233.
- Leraczyk I., *Pater familias*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck 2016, 271–273.
- Malafarina G., *La Basilica di san Francesco ad Assisi*, Modena: Panini 2005.
- Morris C., *Monarchia papieska. Dzieje Kościoła zachodniego w latach 1050–1250*, tłum. z ang. A. Bugaj, Kęty: Wydawnictwo M. Derewiecki 2015.
- Prejs R., *Za Franciszkiem, dzieje Pierwszego Zakonu Franciszkańskiego 1209–1517*, Kraków: Serafin 2011.
- Rienecker F., Maier G., *Leksykon biblijny*, Warszawa: Wydawnictwo Vocatio, 2001.
- Szaniecki M., *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa: Wolters Kluwer Polska 1994.
- Seibert J., *Leksykon sztuki chrześcijańskiej. Tematy, postacie, symbole*, Kielce: Wydawnictwo Jedność 2007.
- Stodulska I., *Emancipatio*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck 2016, 132–133.
- Toman R., *Sztuka romańska*, przekł. R. Wolski, Köln: Könemann 1996.
- Wielka historia świata*, t. 4: *Kształtowanie średniowiecza*, red. M. Salamon, Warszawa: Oficyna Wydawnicza FOGRA 2005.
- Zybała D., *Manus*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia*, red. A. Dębiński, M. Jońca Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck 2016, 233–234.

Źródła biograficzne świętego Franciszka

- Anonim z Perugii, w: *Źródła Franciszkańskie*, red. R. Prejs, Z. Kijas, Kraków: Bratni Zew 2005, 1401–1434.
- Avranches H., *Legenda wierszowana o świętym Franciszku*, w: *Źródła Franciszkańskie*, red. R. Prejs, Z. Kijas, Kraków: Bratni Zew 2005, 1211–1356.
- Julian ze Spiry, *Oficjum rymowane o św. Franciszku*, w: *Źródła Franciszkańskie*, red. R. Prejs, Z. Kijas, Kraków: Bratni Zew 2005, 1131–1166.
- Relacja Trzech Towarzyszy*, w: *Źródła Franciszkańskie*, red. R. Prejs, Z. Kijas, Kraków: Bratni Zew 2005, 1435–1506.
- Św. Bonawentura, *Życiorys większy św. Franciszka*, w: *Źródła Franciszkańskie*, red. R. Prejs, Z. Kijas, Kraków: Bratni Zew 2005, 813–1006.
- Św. Bonawentura, *Życiorys mniejszy św. Franciszka*, w: *Źródła Franciszkańskie*, red. R. Prejs, Z. Kijas, Kraków: Bratni Zew 2005, 1007–1054.
- Tomasz z Celano, *Życiorys drugi świętego Franciszka z Asyżu*, w: *Źródła Franciszkańskie*, red. R. Prejs, Z. Kijas, Kraków: Bratni Zew 2005, 568.

”JUDGMENT” OF ST. FRANCIS OF ASSISI OF GIOTTO – ATTEMPT OF LEGAL INTERPRETATION

Summary

The fresco painted by Giotto Bondone showing *the Renunciation of Worldly Goods* by St. Francis undoubtedly arouses aesthetic and spiritual feelings. Nevertheless, the scene presented by Giotto also bears some legal characteristics. Thus, it may become a subject of some interesting discussions in the legal sense. First of all, its convention resembles to some extent a dispute before court

where the parties and a judge take part in the proceedings. The characters presented, particularly father, son and the bishop, indirectly refer to such important legal institutions as *patria potestas* and *audientia episcopalis*. The subject of the dispute is also significant. In the analyzed scene, it relates to the inheritance of property rights and a demand to be obedient to the paternal authority. The relationship between the secular and spiritual power also constitutes a certain problem. Moreover, the issue of divine and human justice is raised. Therefore, the fresco of the Italian master bearing an artistic value might become a subject of a legal reflection and in this way fit the suggested approach: *art in the law and law in the art*.

Key words: St. Francis of Assisi, court, disinheritance, renunciation of worldly goods, paternal authority, bishop, *pater familias*, *audientia episcopalis*, *manus Dei*

Nota o Autorze

KAROL K. ADAMCZEWSKI OFMConv – prezbiter Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych, magister prawa, absolwent Wydziału Prawa Uniwersytetu Łódzkiego, aktualnie doktorant i asystent w Katedrze Prawa Rzymskiego w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Kontakt e-mail: karoladamczewski9@gmail.com